

Հայագիտական հրատարակութիւններ

ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ, «ՍԱՅԱԹ ՆՈՎԱ», Հայկ. Ս. Ս. Հ. Գիտութիւն-
նքի Ակադեմիայի հրատարակութիւն, Երեւան 1969, 500 էջ:

Հայ ժողովուրդը, իր ստեղծագործ ու մշակութանուէր կեանքի
ընթացքին ունեցեր է բազմաթիւ գուսաններ, բայց մէկ հատ Սա-
յաթ-Նովա, որ իր մէջ խտացուցեր է իր բոլոր նախորդները, առեր
անոնցմէ լսան ու գեղեցիկը, շաղեր իր հանճարով եւ յանճներ դա-
րերու դատաստանին:

Անոր վաստակին մէջ հաստատած են Գրիգոր Նարեկացիի
աստուածախանութիւնը, Ֆրիկի այրող բողբոջը, Յովհաննէս
Երզնկացիի իմաստարանութիւնն ու խորաթափանցութիւնը, Կոս-
տանդին Երզնկացիի բնութեան ու սիրոյ օրհներգութիւնը, Մկրտիչ
Նաղաշի խորհրդածող ու ըմբոստ ոգին, Նահապետ Քուչակի մարդ-
կայնութիւնն ու պանդխտութեան ծով դառնութիւնը, Նաղաշ Յով-
նաթանի վշտոտ տրտունջն ու լուսաւորութեան քարոզը: Ակամայ
աշակերտներ է շատերուն, բայց դարձեր է անգերազանցելի ուսու-
ցիչ:

Դիւրին է ընթանալ ընդհանրացումներու այս ճամբով, խու-
սափելով որեւէ պատասխանատուութենէ, մասնազխտանալու հար-
կադրանքէ: Միջնադարեան գրականութեան լեռնապարին ամենէն
բարձր գագաթն է ան, նուիրական եւ անհասանելի: Միջնադարեան
մշակոյթին վերջին եւ նոր դարաշրջանի առաջին ներկայացուցիչը:
Մեր գրական նոր հարստութեան հիմնադիրը:

Այս ընդհանրութիւններէն խորքին իջնելու, ցեղային ինքնու-
րոյնութեան սրբազան ակունքներուն հասնելու, Հայ Հանճարին ինք-
նատպուլթիւնը բաղդատելու համար օտար փառքերու հետ՝ գրուած
է տաղանդաշատ եւ այլապէս ինքնատիպ Պարոյր Սեւակի դոկտո-
րայի այս թեզը:

Գիրքին սկիզբը, «Երկու խօսք»ին մէջ, կ'ըսուի. «Իր դոյու-
թեան 115 տարիների ընթացքում, սայաթնովայագիտութիւնը կրել

է առաւել բանասիրական, քան դրականադիտական ընոյթ: Եւ դա ընական է ու հասկանալի, որովհետեւ նախ եւ առաջ անհրաժեշտ էր վերծանել բանաստեղծի մեզ հասած դժուարընթեռնելի ձեռագիրը՝ գրուած հայերէն ու վրացերէն (յաճախ մէջընդմէջ խառնուած) այբուբեններով, յաղթահարել նրա ոչ պակաս դժուարին բառապաշարը (թիֆլիսահայ բարբառ, հայերէն, վրացերէն, ադրբեջաներէն, պարսկերէն, արաբերէն), հասկանալ նրա Ողբերի խճողումներն ու խաթարումները, բացել նրա բաղմամբիւ ծածկագրութիւնները եւ բարդ բառախաղերի գէթ մի մասը, թարգմանել նրա եռալեզու (նոյնիսկ քառալեզու) բանաստեղծութիւնները մէկ լեզուից միւսին, — խնդիրներ, որոնց լուծման համար անհրաժեշտ էին այնպիսի գիտելիքներ ու ջանքեր, որպիսիք չէր կարող ունենալ ո՛չ մէկ անհատ, ո՛չ էլ մարդկային մէկ սերունդ:»

Անշուշտ, 120 տարուան ընթացքին (առաջին ուսումնասիրութիւնը լոյս ընծայած է Գ. Ախվերդեան, 1852 թ.ին) Սայաթ Նովայի բանաստեղծութիւնները ենթարկուած են դրական վերլուծումներու: Յիշեցինք Ախվերդեանը, աւելցուցէք Ի. Պոլոնսկին, Յովհ. Թումանյանը, Վ. Բրիւսովը, Ն. Աղբալեանը, Ս. Յարութիւնեանը, Գ. Աբովը, Մ. Հարաթեանը, Խ. Սարգսեանը, Հր. Մուրատեանը եւ ուրիշներ:

Բայց, կ'ըսուի նոյն այդ «Երկու խօսք»ին մէջ, այդ դրութիւնները կրած են կա'մ թուուցիկ ընոյթ (Առաջաբաններու սահմաններու մէջ, բանաստեղծութեան ոճով, ընդհանուր գնահատանքի մակարդակով), կա'մ ալ եղած են միակողմանի, վրացական եւ ադրբեջանական Ողբերու թարգմանութեան բացակայութեան հարկադրանքով:

Պարոյր Սեւակ եղած է աւելի բախտաւոր: Արդէն թարգմանուած էին Սայաթ Նովայի վրացերէն գրեթէ բոլոր Ողբերը, ադրբեջաներէն Ողբերուն դերակշիռ մասը, ինչպէս նաեւ հրատարակուած էր բանաստեղծին ձեռագիր մատեանին լուսապատճէնը:

Ուրեմն, ո՞ր է այս գիրքին յատկանշական յաջողութիւնն ու ինքնատուութիւնը, պիտի հարցնէ ընթերցողը:

Ամբիջապէս ըսենք թէ «Անլուելի Զանգակատուն»ին տաղանդաշատ հեղինակը, այս երկասիրութեան մէջ, փարատած է Անդր-կովկասի երեք ժողովուրդներուն մեծադոյն երգիչին կեանքին բաղմամբիւ մթութիւնները: Նախ, լաւազոյնս յաջողած է յստկացնել մեր հանճարեղ աշուղին կենսագրութիւնը, որ բոլոր մեր փառքերուն կենսագրութեանց նման, Մեսրոպ Մաշտոցիէն մինչեւ Աբովեանինն ու մեր օրերու Զարեցիներ, ունէր լուսաբանութեան կարօտ կէտեր:

Պարոյր Սեւակ կը ճշդէ թէ Ատանայէն Հայէպ, ու Հայէպէն Թիֆլիս դաղթած Կարապետին եւ սանահինցի Սառային որդին՝ Արուսիկինը ծնած է 1722 թ.ին: Տասնեակ փաստերով կը հաստատէ այս թուականին ստուգութիւնը, վերծանելով Սայաթ Նովայի քառալիզու ստեղծագործութեանց մէջ առկայ ակնարկութիւնները: Իր նախորդները «խալխի նոքար»ին ծնունդը կը դնէին 1710-1726 թթ.ի միջեւ, տեղի տալով ժամանակագրական բազում շփոթութեանց: Գիւրջին առաջին մասը նուիրուած է այս ստուգումին: Բայց թուարանական չոր հանում-դումարում մը չէ: Այլ անծանօթի դըլխու պտոյտ տուող որոնում: Այս ձեւով, 1972 թ.ը կ'ըլլայ մեծ սիրերդակին ծննդեան 250-ամեակը: Մինչդեռ հայրենիքի եւ սփիւռքի մէջ տօնեցին 1963 թ.ին:

Յարդ խնդրոյ առարկայ էր նաեւ Սայաթ Նովայի «եպար»ին ո'վ ըլլալը: Սեւակ, խորաթափանց քննարկումով, իրեն յատուկ հրայրքով եւ յստակատեսութեամբ, դարձեալ տաղերուն վերծանումով, վերջնականապէս կը հաստատէ թէ այդ «սիրեկան եարը», «անիղբարն» ու «բեմուրվաթը», Գողալն ու Նաղանին Աննա Բատունիչիլին է՝ արքայադուստրն ու արքայաքոյրը, Դեմետրէ Օրբելեանի իշխանուհին:

Հաւանաբար Սայաթ Նովան համեստ աչուղ մը մնար, այնքան ուրիշներու նման, եթէ չհանդիպէր իր սիրոյն, իր անկարելի եւ անիրականալի սիրոյն, Թէյմուրազ արքայի աղջկան եւ Հերակլի քրոջ, Օրբելեանին կնոջ՝ Աննային:

1745 թ.ին արքունի երգիչ է Սայաթ Նովան: Բարձրացած է վեր, ուր բարձր չեն մարդոց կենցաղը, մտայնութիւնը, բարքերը: Բանաստեղծը շուտով կը հաստատէ թէ ժպիտը թուշի մարզանք է, բարեւը՝ կեղծիք, խօսքերը՝ սուտ, թէ լեզուն ստեղծուած է մարդուն միտքերը չարտայայտելու համար: Բանաստեղծը կը հաստատէ թէ հոն կը տիրէ ստամոքսի իշխանութիւն, ճշմարտութեան բացակայութիւն, գլխադիր պատեհապաշտութիւն: Գողափարականը աքսորուած է եւ պարզութիւնը՝ մեռած:

Նողկանքի այդ շրջանին է որ կու դայ անակնկալը: Նովա կը սիրահարի: Եւ այդ սէրը կը դառնայ իր ողբերգութիւնը: Ծակատադրական աղէտը, որ գինք պիտի արտաքսել տար պալատէն եւ ընդունութեան տակ պիտի հազցնէր կղերականի սքեմ, դարձնէր նախ քահանայ, ապա իր կնոջ (Մարմար) մահէն ետք՝ շուշտակ վարդապետ:

«Սէր»ն է, իսկապէս, անոր «ես»ին խոշոր մէկ երեսը, հոռմէացիներուն կոչած «ալտէր էգո»ն: Հաւանաբար Սայաթ Նովա

որբազրէր Աւետարանին մէկ խօսքը, այսպէս. «Ո՛ր սկզբանէ էր սէր-ը, ամենայն ինչ նուազ եղեւ, եւ առանց նորա եղեւ եւ ոչինչ, որ ինչ եղեւն», - կը գրէ Պարոյր Սեւակ, եւ միայն իրեն յատուկ ճարտարութեամբ, անակնկալներով, գիւտերով, համարձակութեամբ եւ տիրականօրէն կ'աշտանակէ ընդհանուր արեւելեան եւ հայ միջնադարեան բանաստեղծութեան աւանդին մէջ, կատարելով անհրաժեշտ բաղդատականներ ալ արեւմուտքի համբաւներուն հետ: Անոնցմէ շատեր կու դան, հասակին կը չափեն մեր ի վերուստ օտտեակին հետ, եւ ... յաճախ կը վերադառնան ամօթահար ու նկուն: Եւ ասիկա՝ բնադիրներու դնահատումով, ուր կամայականութիւն չկայ, կողմնակցութիւնը դեր չունի: Նախ, դժուար է գրականութեան մէջ աճպարարութիւնը, ապա ա՛յնքան պարկեշտ եւ արուեստի լրջութիւն ունի բանասէր եւ արուեստարան Սեւակը:

Մասնաւորաբար շահեկան է եւ նորութիւն ալ, հետեւիլ Պարոյր Սեւակի զուգահեռականներուն, որոնք կը կատարուին հայ մտածողութեան եւ քնարականութեան մէջ: Թէ ինչպէս «Ներքի լոյս»-ին ալ օտտեալ հեղինակը, ժամանակի եւ միջոցի մէջ դեգերելով, ոչ միայն կը սահմանափակուի միջնադարեան վաստակով, այլ յաճախ կը հասնի մեր ժամանակներուն, յանկարծ վերադառնալու համար մինչեւ Գր. Նարեկացի: Հոմերոսէն մինչեւ Դուրեան: Տեղ-տեղ դժուար է հասնիլ ու հետեւիլ իրեն: Ո՛չ թէ որովհետեւ մոռթ է ու մշուշ, այլ արագ են փաստարկումները եւ ընդարձակ՝ իր ծանօթութեան սահմանները: «Ամէն մարթ չի կանա կարթա», պիտի ըսէր Սայաթ Նովա:

Իայց եթէ անցումները արագ են յաճախ մէկ կողմէն միւսը, եթէ վկայակոչելու հրաւիրուած են երբեմն հեռաւոր հորիզոններէ, սակայն ճիշդ են դատումներն ու եզրակացութիւնները: Անշուշտ, տեղ-տեղ դժուար է հասնիլ Սեւակի մտքի թռիչքին ու սլացքին: Նախընտրելի պիտի ըլլար որ իշխէր դիտական առարկայականութիւնը, բայց կարելի՞ է խօսք հասկցնել յորդած գետին, դահալէժ հեղեղին, այնքան շատ ըսելիքով ու բացատրելիքով լեցած բանաստեղծին: Այս անգամ ընթերցողին կը մնայ մի քանի անգամ կարդալ գրուածը, մինչեւ որ գտնէ հանդոյցը, մտնէ անսովոր մթնոլորտին մէջ, ընտելանայ գնացքի արագութեան:

Պատկառազուր գրականութիւն մը գոյութիւն ունի Սայաթ Նովայի մասին: Յարդ լոյս տեսածները զնահատելով հանդերձ, մանաւանդ Պրոֆ. Մօրուս Հասրաթեանին եւ Խորէն Սարգսեանին աշխատանքները, դեռ մեր օրերուն, արդարութիւնը կը պահանջէ որ գերադասենք Պարոյր Սեւակին այս գիրքը, որ ցարդ կատարած նովայադիտական ուսումնասիրութեանց թագն ու պսակն է:

Աշուղ Սայաթ Նովան այս անգամ գտած է ո՛չ թէ բանասէր, ահադեմական մեկնաբան ու վերծանող, այլ ուրիշ արժանաւոր աշուղ, որ թարգմանի սիրահար-երգիչ:

Սիրահար բնութեան ու բարութեան, գեղեցիկին ու գեղին, երգին ու երաժշտութեան, մարդուն ու մարդկայնութեան:

Երգիչ՝ սիրոյ եւ ուրախութեան, յոյսի եւ լոյսի, արդարութեան եւ ճշմարտութեան, մարդկային հաւասարութեան, աստուածային նախախնամութեան, ժողովուրդներու բարեկամութեան, արդար վաստակի, պատուաւոր կեանքի:

Դէմ՝ բռնութեան ու զուլումի, սուտի ու կեղծիքի, տմարդի վարմունքի, չարաչառութեան, խաբէութեան, գոռոզութեան եւ հարամի:

Որովհետեւ, աշուղը հին օրերուն եւ իրաւ բանաստեղծը մեր օրերուն՝ ժողովուրդին խղճմտանքն են, անոր զգացումներուն թարգմանը, մտայնութեան տարածիչը, իղձերուն տարազիչը, ժողովուրդին բերանը, փաստարանն ու դատախազը միանգամայն:

Դժուար առաքելութիւն: Ճիշդ ատոր համար դարերը հազուադիւս անուններ կտակած են անոնցմէ:

Հոս, այս գիրքին մէջ, այդ աշուղն ու բանաստեղծը գտած են իրար, հասկցած իրար եւ՝ բացատրած ու բացատրուած:

«Սայաթ Նովայի ստեղծագործութիւն»ը երկրորդ մասն է գիրքին, եւ վերլուծումը աշուղէն մեղի հասած աւանդին: 266 էջ դուռ վայելք, միջնադարեան արեւելեան եւ արեւմտեան քնարերգականերու համապատկերի մը դիմաց: Մեր մէջ առաջին անգամն է որ Սայաթ Նովան այսքան կ'արժեւորուի: Անհրաժեշտ է որ այս մասը կարդան նաեւ անոնք, որոնք կ'ուզեն տեղեակ ըլլալ միջնադարեան մտածումին (իմացականութեան) զարգացման կերպին ու բովանդակութեան, ինչպէս անոնք, որոնք արեւելեան ժողովուրդներու, մասնաւորապէս Մերձաւոր Արեւելքի խմբաւորումներուն պատմութեան եւ օրէնքներուն կ'ուզեն տեղեակ ըլլալ: Գրականագիտական ճոխ պաշարին, դատումներուն եւ թափանցումներուն չափ եւ աւելի տեղեկութիւն պիտի կարենան հաւաքել ընկերային, քաղաքական եւ մտաւորական կացութեանց մասին:

Միջավայր ու ժամանակ բացայայտող այս ծանօթութիւնները, որքան ալ հանգամանօրէն եւ իւրացումով տրուած են, սակայն չեն հասնիր գեղադէտին ունեցած գիտութեան, ճաշակին եւ ներթափանցումի կարողութեան: Մանաւանդ համոզիկը խօսքին տաքութեան: Ատոնք չըջանակն են, թէեւ թանկագին, բայց բունը իւզանկարն է, ռամպրանդեան լոյսերով եւ վանկոկեան գոյներով, արեւէն եփած, արեւացած, որոնք ա՛յնքան կը մարդկայնացնեն,

եւ, որոնք, միաժամանակ, ա՛յնքան կ'աստուածացնեն Սայաթ Նովան :

Գիրքին Գ. մասը ծանօթադրութիւններու յատկացուած է : 41 ծանօթութիւն՝ 114 էջի վրայ : Ըսել կ'ուզեմ թէ տեսութիւններ են, երբեմն հիմնական քննադատութիւն, ուր դեղին ծիծաղ մը կ'ընդնշմարուի յաճախ, յաւակնոտներու եւ սոփեստներու հասցէին : Սեւակ դրեթէ միշտ, այս ծանօթադրութիւններուն մէջ, կը հակադրուի նախորդ բանասէրներուն կամ քննադատներուն հետ, կը մատնանշէ սխալները, կամ ցոյց կու տայ տարբերութիւնը տարբեր ժամանակներու մէջ արտայայտուած նոյն հեղինակին դատումներուն եւ կարծիքներուն :

Սայաթ Նովան հասկնալ ու սիրել եթէ կ'ուզէք՝ պարտիք կարգալ այս գիրքը :

Պարոյր Սեւակը եթէ ճանչնալ կ'ուզէք՝ նոյնպէս :